

פרק ראשון

פתח דבר

הרב יוסף דוב הלוי סולוביצ'יק (תרס"ג-תשנ"ג, 1903-1993) היה מן הבולטים שבתלמידי החכמים של המאה העשרים, ואחד מהוגי הדעות היהודים החדשניים והמקוריים ביותר. "הרב", כפי שנודע כינויו ברבים, הראה כיצד מציעות ההלכה וההגות היהודית כלים לביאור ניסיון החיים המודרני ולהערכתו. הוא הקים גשרים בין היהדות ובין העולם המודרני, תוך שהוא עומד בתוקף על שלמותה ועל עצמאותה של מחויבותו הדתית של היהודי, ובמיוחד מחויבותו לחיים על פי ההלכה.

במשך למעלה מארבעים שנה העביר הגרי"ד את השיעור בגמרא לבכירים שבתלמידי ישיבת רבנו יצחק אלחנן שלייד ישיבה אוניברסיטה. דורות של תלמידים שאבו מתורתו וקיבלו השראה ממנו - ביניהם רבים שנעשו בכוא הזמן למנהיגים בתחומים השונים של חיי הקהילה היהודית. הוא היה הסמכות ההלכתית והמנהיג הרוחני של הציבור הדתי המודרני בארצות-הברית כולה. בעיר מגוריו בוסטון הוא שימש כדמות רבנית מובילה והתמסר במיוחד לחיזוקו ולהרחבתו של החינוך היהודי, הן על ידי ייסוד וטיפוח בית הספר היסודי והתיכון על-שם הרמב"ם, והן באמצעות שיעוריו הרבים לציבור הרחב. בפעולתו החינוכית הענפה ובהשראה שעורר שיעור קומתו הרוחנית תרם הגרי"ד תרומה חיונית לתחייתה הנמרצת של היהדות האורתודוקסית באמריקה.

אף שהרבה מכתביו ומהרצאותיו של הגרי"ד נתפרסמו במהלך השנים ברבים, חומר נוסף נותר בכתבי יד ובקלטות שמע. "עמותת תורת הרב" נוסדה בידי בני משפחה ותלמידים כדי להפיץ ברבים כתבים אלה ואחרים, וזאת במטרה כפולה: לקדם את תפישתנו בנוגע להגותו של הרב ולהעמיק ולהגביר את הבנתנו לגבי הנושאים המגוונים שאליהם התייחס.

כרך זה מציג את מחשבותיו של הגרי"ד על אודות דמויותיהם של יוסף ומשה רבנו. אנו מקווים כי הקוראים יחוו אותה תערובת נדירה של תנופה אינטלקטואלית ולהט ממריץ שנשזרו באישיותו של הגרי"ד, ויגלו שמחשבתו נעשתה לחלק רב-ערך ובלתי נפרד של מסעם הרוחני.

דוד שץ

יואל ב' וולוולסקי

ראובן ציגלר

מבוא

כרך זה בא להציג את מחשבותיו של הרב סולוביצ'יק על סיפורים ודמויות מן התנ"ך, החל בסיפורי יוסף וישיבת בני ישראל במצרים וכלה בסיפור מות משה רבנו על סף החזרה לארץ

המובטחת. כאשר אנו פוגשים בניתוח שמציע הרב לנושאים ואירועים שונים, ראוי לנו לשוב אל הדרך שבה הוא מאפיין את שיטתו בספרו עמודו של עולם, ספר שעסק באברהם אבינו:

בצד הבנתנו את משמעות המילים, את סגנונו ואת הרקע ההיסטורי שלהן, יש בהן גם מסר רוחני גדול, בשורה. (kerygma) התורה איננה עוסקת באירועי העבר בלבד; יש לה עניין במחשבותינו, בתחושותינו ובמחויבויותינו... דבר זה נכון בוודאי לגבי ראשון ספרי התנ"ך. הייעוד האנושי משתקף בספר בראשית - ניצחון ותבוסה אנושיים, גדולה וקטנות אנושיות, מה שמסוגל האדם להשיג, ההזדמנויות הנפתחות לפניו ואפילו סירובו לשמוע בקולו של ריבון העולמים (עמ' 30-31).

באמצעות פירוש מדוקדק של הפסוקים, ניתוחים מאירי עיניים של הדמויות וקריאה מלאה תובנות במדרשים ובפרשנות הראשונים לתורה, מבקשות המסות שנאספו בכרך זה להציג את הבשורה העולה מסיפורי התנ"ך, בצד הבנת הלקח שהם מלמדים אותנו לגבי אירועי עבר והווה בתולדותיו של העם היהודי.

כמעט כל החומר המצוי בכרך זה נלקח מהרצאותיו של הגרי"ד שנישאו במחצית שנות השבעים של המאה העשרים. הדברים שעניינם בספרים בראשית ושמות נאמרו במסגרת שיעורים שניתנו במוצאי שבתות בבוסטון. הפרק "אב זקן" כולל דברים שנאמרו בשיעור בבית הכנסת Lincoln Square בניו יורק. הפרק "קדושה ומלכות: משה רבינו כמלך" היה הרצאה לזכרה של אשתו המנוחה, טוניה סולוביצ'יק ע"ה, שנאמרה בשנת תשכ"ט (1969), והפרק "משפט, שלום וחסד: משה רבינו כשופט" היה הרצאה בכנס החורף של הסתדרות הרבנים דאמריקה בשנת תשל"ג (1973). חלק מן הפרק "עגל הזהב ושורשיה של העבודה הזרה" לקוח משיעור בבוסטון בשנת תשי"ח (1958). ארבעת הפרקים האחרונים, העוסקים בספר במדבר, הם סדרת שיעורים שנישאו לפני הסתדרות הרבנים דאמריקה (Rabbinical Council of America) בין השנים תשל"ג-תשל"ה (1973-1975). (הגרי"ד הזכיר שהוא מכין ספר שיעסוק באחדותו של ספר במדבר, וככל הנראה ראה בפרקים אלו את הגרעין לספר.) הפרק האחרון של הכרך שלפנינו הוא חלקו השני של השיעור על פרשת חוקת, שחלקו הראשון הופיע בספרו מן הסערה תחת הכותרת "הגאולה מן המוות".

בהכנת ספר זה צירפו העורכים חומרים שנלקחו מכתבי יד עם דברים שתועתקו מקלטות שמע. הגרי"ד לא הכין את כתבי היד לפרסום, ועל כן היה צורך בעריכה. העורכים אף קבעו את כותרות הפרקים והסעיפים השונים כמו גם את שמו של הספר כולו.

אנו מבקשים להודות לאנשים שונים שתרמו להכנתו של כרך זה לפרסום: הרב ד"ר יצחק ברגר, דבורה ברקוביץ, נדין גזונדהייט, הרב שלום כרמי, מאירה מינץ והרב אהרן רקפת-רוטקוף. נועה יסלזון והרב דוב קרול בדקו את המקורות. גם כרך זה תורגם לעברית בידי פרופ' אביגדור שנאן ויאתה אף לו תודה. ש"י ליכטנשטיין ערך את התרגום מול המקור, שרה המר הגיחה את הספר, אייל רזניקוביץ הכין את המפתחות ומאיר מוניץ הביא את הספר לדפוס.

אנו מבקשים לבטא את הערכתנו המתמשכת לעמותת תורת הרב על שהעניקה לנו את ההזדמנות להמשיך ולהביא את תורתו של הגרי"ד אל הציבור שהמתין לה זמן כה רב. אנו אסירי תודה לרב אהרן ליכטנשטיין זצ"ל ולד"ר טובה ליכטנשטיין תבלח"א על הדרכתם המתמשכת בשלבים

השונים של הכנת הספר, ועל שבחנו את עבודתנו בשלבים שונים שלה, כולל את כתב היד בצורתו הסופית.

יוסף בעל החלומות

יוסף ואחיו

הדרמה של יוסף ואחיו מסופרת בתורה בשלוש פרשיות. בפרשת וישב זה סיפור של ניכור, של אח המתנכר לאחיו. בפרשת מקץ לפנינו סיפור של עימות, ובפרשת ויגש אנו שומעים על התפייסות. שלושה שלבים אלו - ניכור, עימות והתפייסות - מעלים בתודעתנו את נושא החטא והתשובה.

מקורו של החטא איננו המעשה עצמו. כאותו עץ, הנותן את פירותיו בזכות הקרקע שממנה הוא יונק, כך הוא גם החטא. מה היו אפוא הרעיון או הרגש שפיעמו ביוסף ובאחיו אשר היו בבחינת הקרקע שעל מצעה גדל הניכור?

כנסת ישראל - על פי האגדה והקבלה, כפי שמסביר הרמב"ן (בראשית כד, א, ד"ה ברך) - היא "כנוסת הכול", מי שנכללו בה רעיונות רבים, והרי היא בבחינת מיזוג של כל הצבעים שבקשת. אכן, יותר משהיא מצרפת זו לזו דמויות בודדות, היא שוזרת יחדיו רעיונות סותרים. יסוד תפישה זו של קהילתנו הוא התפישה הקבלית באשר לסתירה הקיימת בין תארי השונים של ריבון העולמים, הנפתרים בדרך שבה הוא מוציא לפועל את רצונו. הקב"ה הריהו גילוי של חסד, מי שרחמיו האינסופיים על כל מעשיו, אך גם ביטוי לגבורה, או למקבילתה: מידת הדין. דין ורחמים ללא גבול הרי הם בבחינת שני כתובים המכחישים זה את זה (coincidentia oppositorum), אך אצל ריבון העולמים נפתרות הסתירות כולן, והרמוניה מוחלטת באה במקומן. הקב"ה יודע כיצד לתת ביטוי לחסד, לאהבה ולרחמים אין קץ, ובעת ובעונה אחת גם למידת הדין. אין ביכולתו של בשר ודם לעשות כן.

הקבלה והאגדה מבארות את הסכסוך שפרץ בין יוסף ובין אחיו כהתנגשות בין מערכות של ערכים, בין שתי תפישות של תכלית מוסרית. עצם אישיותם הייתה שונה לגמרי; הם ראו דברים באופן שונה. הפער ביניהם היה כה חד, עד שנעלמה מהם החוויה של אהבת אחים. כשהתנגשות מעין זו חלה בין זרים, היא עשויה ליצור מתח, וזה יכול להתבטא באדיבות קרה ובנימוס מאופק, אך לא בשנאה. אך כאשר התנגשות מעין זו מתרחשת בין אחים, היא מעוררת עוינות ולעיתים אף שנאה. ככל הנראה רק שתי אפשרויות יכולות לשרור ביחסים בין אחים: אהבה או שנאה; אין כאן מקום לשלב ביניים. וזה מה שהתרחש בין יוסף ואחיו.

לדעתי, הטעות הבסיסית בהתנהגותם של אחי יוסף לא הייתה הקנאה. היה זה דווקא חוסר הערכה לאחת המתנות המופלאות שהעניק ריבוננו של עולם לבני האדם: תחושת האחדות שחשים חבריה של המשפחה זה כלפי זה, חוויה אונטולוגית רבת פנים המתבטאת באהבה ובמסירות.

לא יוסף ואף לא אחיו העריכו מתנה גדולה זו. התנהגותם ביטאה אי הבנה של אותה חוויה נפלאה אשר משורר התהילים תיאר באופן כה מקסים: "הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד" (קלג, א). או, כפי שבא הדבר לביטוי במזמור אחר, "אשרי כל ירא ה' ההלך בדרכיו... אשריך

וטוב לך. אשתך כגפן פריה בירכתי ביתך בניך כשתלי זיתים סביב לשלחנך" (קכח, א-ג). זהו הביטוי לשמחה ולחווית יחד של המשפחה, הורים ואחים. אני חושב על כך בשעת אמירת תפילת "יזכור", כאשר אלו שהוריהם בין החיים עוזבים את בית הכנסת ואני מתמלא בקנאה, אך אני גם מצטער על כך שרבים אינם מעריכים כראוי את הוריהם ועד כמה טוב ונעים שבת אחים גם יחד. לו היו אחיו של יוסף מבינים זאת - הייתה ההיסטוריה היהודית זוכה לממדים אחרים, וחוויתנו ההיסטורית הייתה שונה.

הכרת טובה היא ערך בסיסי ביהדות, ומי שיגלה בהתנהגותו שהוא כפוי טובה יבוא על עונשו. ואכן, בסיפור שלפנינו מתבטא העונש בכך שמתנת האחוה ניטלה מן האדם אשר לא הצליח להעריך אותה כראוי. בני יעקב היה עצובים עד מאוד. הם קינאו ביוסף על שהייתה לו כתונת פסים; כל אחד מהם סבר ככל הנראה כי לו היה אביהם מעניק לו את כתונת הפסים - לא היה אדם מאושר ממנו. הם התמסרו באורח אובססיבי לרעיון חסר טעם זה, מבלי שהעריכו את השמחה האמיתית שבישיבת תריסר האחים גם יחד. בשל כך איבדו אותו. הם לא העריכו זה את זה; הם לא הרעיפו זה על זה אהבה ומסירות; הם עיינו איש את אחיו; אוצר היה בהישג ידם, אך הם לא העריכוהו כראוי לו.

כך אפוא נלקח יוסף מעם אחיו. מובן שבשעה שאיבדו אותו, בו ברגע הבינו את השגיאה הנוראה והטרגית שעשו; ברגע שבו נעלמה מן האופק השיירה של אלו אשר קנו את יוסף, בו ברגע הם התחרטו על המעשה. לפתע נתעוררה בהם המודעות לחווית האחוה הנעלה.

האחוה כרוכה בעבר משותף ובזיכרונות משותפים. זכורני כי כשהייתי בן שבע או שמונה, חסכתי כסף כדי לקנות גביע גלידה (אשר היה בו עבורי טעם של גן עדן מכיוון שהיינו עניים עד מאוד) וחלקתי אותו עם אחי שהיה קטן ממני בשנים אחדות. זה זיכרון המאחד אותי עימו; הוא לא איחד אותי עם אחיותיי או עם אחי השני הצעיר מכולם. ובאמתחתי מאות זיכרונות כגון זה. העבר המשותף יוצר קשר יוצא מן הכלל.

חווית האחוה טומנת בחובה גם עתיד משותף, ייעוד משותף. עתיד משותף זה הוא חווית עומק יותר מאשר חוויה שעל פני השטח. עלינו לחפור אל תוך חביון מודעותנו כדי לגלות יסוד זה של ייעוד משותף.

כיהודים אנו בעלי זיכרון חי המתפרש על מאות ואף אלפי שנים. אנו מודעים גם לייעוד משותף. העבר לדידנו הוא ממשי; גם העתיד הוא ממשי - ממשי כמו העבר. באופן בסיסי, זיכרון העבר בבואו יחד עם הציפייה לעתיד הם שתי חוויותיהם של אחים. ומכיוון שהיהודים הם אחים, "אחינו כל בית ישראל", זה מה שמאחד אותנו: העבר המשותף והעתיד המשותף.

אך בחווית האחוה ישנו יסוד שלישי - אמון הדדי. כאשר אני מדבר על אדם זר, לעולם אינני יודע, כל עוד לא הוכיח את רגשי ידידותו כלפיי, אם יסייע לי כשאהיה חס ושלום במצוקה. האם יעמוד לימיני או שמא יגלה אדישות? לעולם אינני בטוח. אך אני יודע היטב כי כאשר אתקל בבעיות, כאשר הרוע יתייצב למולי, יבוא אחי לעזרתי. גם זו חוויה יהודית, חוויה ששורשיה נטועים בעבר הרחוק.

למען האמת יש לומר כי לולי חוויה זו של אחווה השוררת בקרב העם היהודי במרחבי תבל, כבר היינו נעלמים זה מכבר, ומדינת ישראל לא יכולה הייתה להתקיים. אם אנו עדיין בבחינת עם חי ונושם, הרי זה בזכות הכרתנו את חווית האחוה, את מתן העזרה בלא גבול, את

ההשתתפות בצערו וביגונו של היהודי האחר. יחד אנו בסבל ובשמחה. מתי התפתחה תחושה
זו?

חווית האחוה נוצרה במהלך שנים של אומללות, כאשר יוסף חש בחסרונו של אחיו והם חשו
בחסרונו. היא באה לעולם בכור הייסורים שבו נצרף יוסף כמשרת, כעבד, ולאחר מכן בבדידותו
כמשנה לפרעה. היא צמחה מתוך כאב האחים כשהחלו להתחרט על מכירת יוסף, כשחשו
בייסורי מצפון והחלו להכות על חטאם. בהווה זו של בדידות וצער, בכאב על אח שאבד, שם
נוסח לראשונה הרעיון של כנסת ישראל.

המשך הפרק בספר המלא